

Н.В. Паляшчук

(загадчык аддзела гісторыі беларускай мовы
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі)

ФОРМУЛЫ З КАМПАНЕНТАМ *МИЛОСТЬ* У ПОЛАЦКІХ ДАКУМЕНТАХ

Сярод даследчыкаў гістарычнай стылістыкі прызнанай з'яўляецца думка аб тым, што формулы – канструкцыі з адносна пастаянным лексічным складам, граматычнай структурай, з'яўленне і выкарыстанне якіх абумоўлена наяўнасцю ў тэкстах пэўнай жанравай разнавіднасці ідэнтычных ці падобных сітуацыйных схем і традыцыі іх афармлення, – забяспечваюць камунікатыўную дакладнасць дакументаў, таму, па

меркаванні В.Я. Дзярагіна, адносяцца да яскравых і істотных маркераў дзелавога стылю [2, с. 5]. У беларускім дыяхранічным мовазнаўстве сёння маецца дастатковая крыніцазнаўчая база для навуковага апісання і асэнсавання формул, адметнасцей іх слоўнага напаўнення, будовы, функцыянавання ў старабеларускай дзелавой пісьменнасці.

У даследаваных намі помніках гэтай стылявой разнавіднасці, розных у жанравых, храналагічных, лакальных адносінах, вылучаны формулы двух тыпаў [4]:

формулы, якія адлюстроўваюць уяўленні складальнікаў і перапісчыкаў дакументаў пра стварэнне дакументага тэксту пэўнага жанру. Яны з'яўляюцца паказчыкамі межаў той ці іншай часткі (клаўзы / сэнсавага блока) тэксту, забяспечваюць кампазіцыйную стройнасць і паслядоўнасць выкладу яго зместу, садзейнічаюць паскарэнню працэсу яго падрыхтоўкі;

формулы, якія ілюструюць нормы маўленчага этыкету – зводу нормаў і правіл, на аснове якіх грунтуюцца вусныя ці пісьмовыя зносіны (у нашым выпадку дзелавыя пісьмовыя зносіны). У гэтым сэнсе этыкетныя формулы – інструментарый для выканання гэтых правіл, набор адзінак, розных па структуры, якія служаць для ўстанаўлення і забеспячэння кантакту паміж камунікантамі (г.зн. яны выконваюць фатычную функцыю), для аказання ўздзеяння на адрасата, прыцягнення прыхільнасці да сябе (г.зн. выконваюць прагматычную функцыю); яны абмежаваны ва ўжыванні, паколькі не паказальныя для агульнадзяржаўных юрыдычных кодэксаў, напрыклад, Статутаў Вялікага Княства Літоўскага 1529, 1566, 1588, “Трыбунала абывацелям Вялікага Княства Літоўскага”, “Вісліцкага статута”, “Судзебніка Казіміра”, у першую чаргу фіксуюцца ў дакументах, адрасаваных канкрэтнай асобе / групе асоб, чым звяртаецца ўвага на персанальную накіраванасць паведамлення. А.А. Чашчына заўважыла, што выкарыстанне моўных сродкаў этыкетнага характару ў дакументах прызначана “падкрэсліць яшчэ раз высокае становішча адрасата, сілу яго ўлады і значнасць акта, які ажыццяўляецца. Акрамя таго, гэтыя сродкі надаюць дакументу асаблівы характар урачыстасці” [7, с. 12] (С.С. Волкаў пісаў, што этыкетныя элементы выконваюць эмацыянальна-экспрэсіўную функцыю, “адпаведным чынам афарбоўваючы ўвесь кантэкст акта” [1, с. 112]). Дададзім, што сёння побач з намінацыямі *формулы маўленчага этыкету, этыкетныя формулы, этыкетныя камунікемы ў лінгвістыцы* набывае папулярнасць тэрміналагічнае найменне *камунікатыўна-семантычныя групы*, уведзенае ў навуковы ўжытак Н.І. Фарmanoўскай для абазначэння “сукупнасці камунікатыўных моўных адзінак, якія тыпізавана выражаюць тыя ці іншыя сэнсы маўленчых інтэнцый” [цыт. па: 6, с. 52].

У дадзеным артыкуле разгледжана функцыянаванне ў старабеларускіх дакументах этыкетных формул з кампанентам *милость* (*ваша милость, твоя милость, его милость, Божья милость*).

Матэрыялам для даследавання паслужылі дзелавыя тэксты з выдання “Полацкія граматы” [5] (уключае 325 розных у жанравых адносінах дакументаў 1263–1513 гг., якія былі створаны ў Полацку або былі звязаны з ім і асвятлялі яго ўнутранае жыццё, сувязі з замежнымі дзяржавамі).

Ваша милость. Дадзеная этыкетная формула (з пералічаных вышэй вызначаецца шырокай рэпрэзентатыўнасцю) мела месца пераважна ў дыпламатычных дакументах, адрасаваных гарадскім уладам Рыгі і Лівонскага магістрата (аб адметнасцях іх структуры і лексічнага складу: гл. [3]). Назіранні паказваюць, што дадзеная формула, акрамя фатычнай і прагматычнай функцый, выконвала таксама

намінатыўную функцыю, калі з’яўлялася абазначэннем адрасата, які першы раз згадваўся ў пачатковым пратаколе дакумента, пры яго паўторным упамінанні. Параўн.: **Wm** пана Олехна Судимонтович(а) подчасе(о) **w**свещено(о) корол#, воеводы полоцко(о), ростропным мужем, бурьмистру и р#дц#м и всим мещаном Рызького м#ста. Давамы вам поздоровенье сим нашим листом. А за тым пишем вашей милости, зд#се до нас **w**сп(о)д(а)рь король **w**свещеныи прислал листь... и мы тот листь послали кь вашей м(и)л(о)сти (111, 1463³; гл. таксама дакументы пад нумарамі 89, 1449; 90, 1449–1450; 112, 1463; 154, 1475 і інш.). Адрасат быў прадстаўлены сукупнасцю назваў афіцыйных калектыўных або калектыўных і індывидуальных асоб (звычайна без указання імёнаў і прозвішчаў⁴), значна радзей канкрэтнымі афіцыйнымі асобамі. Параўн.: Паном і притателем и суседомь нашим, пану воитоу и бурмистромь и р#дц#м и м#щаном и вс#моу посольствоу Ризко(о) м#ста наша пригазнь (154, 1475) – **Wm** пана Ондреева нам#стника воевод(ы) полоцкого пана Ивана и **wm** богар полоцкых и **wm** всего посполства притателем нашим милым посадником ризкым и всим ратманом челобитье (81, 1447) – Г(оспо)дину моему пану Радивон# Ляморт#, б#рмистр# Ризко(о) м#ста, и притателю моему пану Ган#с# Красном# **wm** пан(а) Зеновьева (186, 1482). Экзэмпліфікацыйны матэрыял паказвае, што пры ўказанні адрасата выкарыстаны лексемы *пань*, *приятель*, *суседь* (ужываліся пры звароце кіраўніка дзяржавы да асобы, роўнай яму па статусе і займаемай пасадзе, з’яўляліся сродкам выражэння павагі, пашаны да асобы), а таксама інтэнсіфікатары ветлівасці – кампліментарныя азначэнні тыпу *милый* (81, 1447), *почетливый*, *опатрный* (124, 1465), *растропный* (128, 1466), *почетливый и ростропный* (134, 1468–1469) і інш., прызначаныя садзейнічаць эфектыўнаму ўзаемадзеянню камунікантаў, спрыяльнаму і паспяховаму ўстанаўленню, працягу і завяршэнню зносін. У намінатыўнай функцыі дадзеная формула была прадстаўлена ў асноўнай частцы

³ Тут і далей указаны парадкавы нумар дакумента ў выданні “Полоцкие грамоты” і год яго стварэння.

⁴ Выключэнне складае абазначэнне адрасата ў дакуменце № 104 за 1459 г.: **Wm** пана Петра Монтикирь(о)вича ... при"телемь нашимь и сис#домь, пану Гануси и всимь ратманомь ризьскимь.

дыпламатычных дакументаў, якая складалася з асобных сэнсавых блокаў. Як правіла, першы блок утрымліваў фармулёўку па сутнасці пытання, якое з’явілася падставой стварэння пасланняў, і пачынаўся наступнымі выразамі: Што ваша м(и)л(о)сть пишете до мене жалуючис#... (130, 1466); А также възъявл#емъ вашей м(и)л(о)сти... (157, 1475); потым размяшчалася рашэнне ці прапановы па рашэнні ўказанага вышэй пытання, просьба, інфармаванне аб чым-н. і пад., якім папярэднічалі выразы тыпу: Протож, штобы ваша м(и)л(о)сть справедливость оу том оучинили (117, 1464); И мы вашѣ м(и)л(о)сти просим (158, 1476). У пачатковым пратаколе, дзе адзначаюцца *inscriptio* (абазначэнне асобы, якой накіраваны дакумент), *intitulatio* (абазначэнне асобы, ад якой зыходзіць дакумент), *salutatio* (прывітанне), *optatio* (пажаданне), зафіксавана ў дакуменце № 159 за 1476 г.: Вашѣи м(и)л(о)сти, нашим милым пригѣлем и соседом, пану боурмистроу и воиту и р#дцам и всѣм мѣщаном Ризького мѣста *wt богарь* полоцкых... Ради слышим вашѣ м(и)л(о)сти здоровье... Б(о)гъ даи вашѣ м(и)л(о)сти жити здоровым... И мы вашей м(и)л(о)сти здоровью радуемьс#. Як абазначэнне адрасата формула была дастаткова ўжывальнай. Так, у дакуменце № 175 за 1480 г. яна сустракаецца 19 разоў (ужыта ў розных склонавых формах) у 43 радках асноўнай часткі тэксту, № 163 за 1476 г. – 9 разоў у 31 радку, № 128 – 2 разы у 5 радках асноўнай часткі, № 118 – 7 у 30 радках;

служыла формай ветлівага звароту да адрасата: И ваша м(и)л(о)сть тых *w*пытайте... И *wt*пишите ваша м(и)л(о)сть ихъ рѣчи к нам слугою нашимъ Шахомъ, как тыи добрыи люди вашей м(и)л(о)сти бѣдутъ говорити (104, 1459; гл. таксама 125, 1465; 127, 131, 1466; 134, 1468–1469 і інш.). У такіх кантэкстах пры формуле звычайна ўжываўся дзеяслоў загаднага ладу, самі ж яе кампаненты мелі форму толькі назоўнага склону. У кампазіцыі дакументаў *ваша милость* у якасці ветлівага звароту была прадстаўлена у сэнсавых блоках асноўнай часткі і ў канцавым пратаколе (сэнсавы блок *optatio*): И ваша дѣи м(и)л(о)сть того права ему не чините, а переводите – А далѣ остаите, ваша м(и)л(о)сть, въ добром здоровьи з бож(ь)ю помощью (136, 1469). У асобных дакументах побач з гэтай формулай адначасова выкарыстоўваліся спалучэнні тыпу *наши милии суседи и приятели, панове, мудрые и велебные панове*: И, ваш(а) м(и)л(о)сть, мѣдрыйи и вѣл(е)бные пановѣ, тог(о) посмотритѣ (177, 1480; гл. таксама 135, 1469; 158, 1476; 174, 1480 і інш.), што станоўча ўплывала на ўзмацненне камунікатыўнага ўздзеяння адрасанта на адрасата.

Твоя милость. Формула сустракаецца некалькі разоў пры абазначэнні адной афіцыйнай асобы, названай у *inscriptio*: доброродному и почестливому, велѣбному и шл#хотному, растропному и *w*патрному мужу, пану Ганусу Пилиповичю, бурьмистрѣ Ризког(о) мѣста, брату моему милемѣ (141, 1470; 103, 1459). Зафіксавана ў раздзелах пачатковага

пратакола (у форме роднага склону: слышал здоровье твое м(и)л(о)сти ... и твое м(и)л(о)сти панѣи) і асноўнай часткі (у форме назоўнага і давальнага склону): што будеть твое м(и)л(о)сти **ѡт** нас словом мовити ... и твоѣ бы м(и)л(о)сть ему во всѣм в том вѣрилъ.

Его милость. Формула традыцыйна адзначаецца пры тытулаванні кіраўніка дзяржавы, пры гэтым суправаджаецца найменнямі *осподарь* ‘правіцель’, *отець, панъ, король, кроль*, эпітэтамі *великий, наяснейший, освенченный*: **ѡсп(о)д(а)рь наш ѡсвенченныи к(о)р(о)л(ь) его м(и)л(о)сть** (116, 1464); **пан наш его его м(и)л(о)сть ѡсвеченныи крол(ь) оумовил з вашею м(и)л(о)стью** (147, 1471). Акрамя таго, выступала ў намінатыўнай функцыі пры абазначэнні манарха, параўн.: **И осп(о)д(а)рь наш его м(и)л(о)сть казал нам товары ваши вѣрнут(ь)...** – Как его м(и)л(о)сть оуказал... (145, 1471); напрыклад, у прывілеі вялікага князя Аляксандра намесніку полацкаму Юрыю Пацэвічу ад 10 красавіка 1497 г. формула пераважала ва ўжыванні іменна ў гэтай функцыі (11 разоў з 13). Фіксуецца ў асноўнай частцы дыпламатычных (145, 1471; 146, 147, 148, 149, 1471; 154, 1475, 188, 1482–1488 і інш.) і ўнутрыдзяржаўных дакументаў (144, 1470–1492; 165, 1477–1484; 206, 1492; 210, 1495; 225, 1498). Спарадычна выступае ў пачатковым пратаколе пры называнні адрасанта: **ѡт гана Юрьевича, маршалка королѣ его м(и)л(о)сти** (197, 1487–1492; 198, 1487).

Божью милостью. Дадзеная формула, якая служыла “для абазначэння таго, што ўлада кіраўніка дзяржавы паходзіць ад Бога, што яна існуе толькі па міласці Божай” [8, с. 226], мела месца галоўным чынам у разнастайных унутрыдзяржаўных дакументах у раздзеле *intitulatio*, дзе ў складзе тытулатуры (поўнай або скарачанай) спалучалася з займеннікамі *мы / самъ*, іменем правіцеля, назвамі тытула, прыметнікамі, утворанымі ад назваў падуладных тэрыторый: **Мы, Александр, бож(ь)ю м(и)л(о)стью великии кн(я)зь литовскии, рускии, жомоитскии и иных, пан и дедич** (226, 1498, прывілей); **Сам Александр, бож(ь)ю милост(ь)ю великии кн(я)зь лит(о)вскии** (206, 1492, прывілей); **Сам Александр, бож(ь)ю милост(ь)ю** (207, 1492; прывілей; 210, 1495, вырак; 211, 1495, 219, 1497, пацвярджэнне). Звяртае на сябе ўвагу адзінкавы прыклад ужывання гэтай формулы ў пачатковым пратаколе паслання палачан рыжскаму гарадскому савету без пералічаных вышэй складнікаў тытулатуры: **Б(о)жьєю м(и)л(о)стью и вѣликого королѣ здоровьем** (89, 1449).

У пасланнях, напісаных ад імя прадстаўнікоў праваслаўнага духавенства, спалучэнне *милость божия (божья)* (з постпазіцыйным размяшчэннем залежнага кампанента) служыць абазначэннем боскай сілы, якая даруецца Богам чалавеку для выратавання, і прадстаўлена звычайна ў раздзеле *optatio* канцавога пратакола: **А м(и)л(о)сть б(о)жиа и мое бл(а)г(о)с(лове)ние да будет(ь) с вами** (14, 1392–1415); **А мил(о)сть б(о)жиа боудь с вами** (160, 1476), **А м(и)л(о)сть бѡж(ь)га и пр(е)ч(и)стое ег(о) м(а)т(е)ри и с(вя)того Николы да ес(ть) с вами** (188, 1482–1488; гл. таксама 58, 1440–1446; 76, 1446; 181, 1481).

Такім чынам, разгледжаныя этыкетныя формулы вызначаюцца шырокай рэпрэзентатыўнасцю ў розных па змесце і прызначэнні дакументных тэкстах даўняй Полаччыны, якія ў пісьмовай форме ілюстравалі дыстанцыйныя дзелавыя зносіны. Іх выбар і выкарыстанне абгрунтаваны, накіраваны на рэалізацыю пастаўленай мэты зносін, дасягненне эфекту ўздзеяння адрасанта на адрасата. Наяўнасць этыкетных формул сведчыла аб існаванні ў грамадстве сукупнасці нормаў і традыцый камунікацыі, у тым ліку пісьмовай, і іх захаванні носьбітамі мовы.

Літаратура

1. Волков, С.С. Лексика русских челобитных XVII века: Формуляр, традиционные этикетные и стилиевые средства / С.С. Волков. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 164 с.
2. Дерягин, В. Я. Русская деловая речь на Севере XV–XVII вв.: автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01 / В.Я. Дерягин; АН СССР, Ин-т русск. яз. – М., 1980. – 50 с.
3. Паляшчук, Н.В. Жанравыя адметнасці полацкіх дакументаў/ Н.В. Паляшчук // Полацкія чытанні–2017: зб. матэрыялаў Рэсп. навук.-практ. канф., Полацк, 2 верас. 2017 г. / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культ., мовы і літ., Ін-т мовазнаўства; навук. рэд. І.Л. Капылоў. – Мінск, 2017. – С. 154–164.
4. Паляшчук, Наталля. Этыкетныя адзінкі ў старабеларускай дзелавой пісьменнасці / Наталля Паляшчук // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštijos tradicijos. – Vilnius, 2009. – S. 145–151.
5. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв.: в 5 вып. / АН СССР, Ин-т истории СССР; сост. А.Л. Хорoshkevich. – Москва, 1977–1985. – Вып. 1–5.
6. Судаков, Г. В. Эволюция устного речевого этикета в Московской Руси XIV–XVII вв. / Г.В. Судаков // Вестн. Томск. гос. ун-та. – 2018. – № 429. – С. 51–57.
7. Чащина, Е.А. Речевой этикет деловых текстов Московского государства: автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / Е.А. Чащина; Моск. гос. заоч. пед. ин-т. – М., 1991. – 15 с.
8. Энциклопедический словарь. Т. IV. Бибургъ–Босха; под ред. И.Е. Андреевского; изд. Ф.А. Брокгауз, И.Е. Ефрон. – СПб.: Типо-Литография (И.Е. Ефрона), 1891 с. – 472 с. + VIII с.